

ДО ПИТАНЬ ГЛОБАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ДЕННОГО ЩОДО ПОЛІТИК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ СИСТЕМАХ: ТРЕНДИ ТА КОНТРОВЕРСІЇ

І. Л. Литвинчук,
кандидат економічних наук, доцент,
Житомирський національний агроекологічний університет,
iryana.lytvynchuk@ukr.net

Доповідь ставить за мету визначення причин невпевненого прогресу розвитку відносин інтелектуальної власності в агропродовольчих системах.

Ключові слова: аграрна економіка, інтелектуальна власність, розвиток.

Ідентифіковано суперечності розвитку відносин інтелектуальної власності у сфері агродосліджень, які є прихованими ознаками неефективності менеджменту агропродовольчих систем, зокрема:

1) розширення сфер використання прав інтелектуальної власності [1] проти посилення ризикогенності відносин інтелектуальної власності. Так, зростання «гетерогенності» [2] форм, видів та режимів інтелектуальної власності з огляду на варіативний характер «висоти», «довжини» і «глибини» прав інтелектуальної власності породжує проблему браку інформованості та практичного досвіду щодо питань, пов'язаних із захистом відповідних прав, а також мультиплікує ризики й асиметрію інформації;

2) «проліферація» інтелектуальної власності у сфері агро- та біотехнології проти ефекту «антинадбання» (недовикористання інтелектуальних ресурсів). Отримання патентів та інших реєстраційних документів, що засвідчують права інтелектуальної власності, теоретично, дозволяє

створити певну економічну концентрацію на ринку за рахунок ефекту масштабу (оскільки постійні витрати на дослідження є високими, а граничні витрати виробництва додаткових одиниць є низькими). Це значно полегшує новаторства та примноження новацій за рахунок зниження конкуренції (своєрідна проліферація в економіці [3]). Водночас, у реальності патентування технологій все більше перетворюється з необхідних умов прямої комерціалізації інтелектуального продукту на стратегію блокування зусиль конкурентів та набуття переваг, що можуть допомогти досягти панівного становища на ринку. Як наслідок, ускладнення доступу до більшості інструментів і процесів генетичної трансформації, спровоковане «патентними хашами» [4], що утворились внаслідок великої фрагментації прав на сільськогосподарські біотехнології, призводить до гальмування біотехнологічних досліджень та виникнення ефекту недовикористання інтелектуальних ресурсів (парадокс неефективного привілею в контексті риторики «антинадбання» [5]);

3) поступова комодифікація біологічних і генетичних ресурсів проти розвитку соціальних ініціатив, спрямованих на подолання монопольної та олігопольної експансії у біотехнологічному секторі. Спостерігається привласнення біологічних та генетичних ресурсів та перетворення їх на активи, здатні генерувати прибуток (комодифікація [2]), наслідками чого є обмеження доступу до зародкової плазми рослин і дослідницьких інструментів; звуження прав селекціонерів шляхом введення «генетичної відстані»; збільшення масштабів приватного сектора насінництва; домінування комерційних підприємств на ринках з високою доданою вартістю насіння сільськогосподарських культур (кукурудза, бавовна, соя, овочі); виникнення проблем «безгоспних культур», які становлять інтерес для бідних фермерів і споживачів в країнах, що розвиваються, проте не

здатні приносити миттєвий дохід та ін. [4;6]. Водночас, усвідомлення глибини зв'язку між задоволенням основних потреб продовольства та сільським господарством робить комерціалізацію у цій сфері небажаною та сприяє переважанню соціальних та екологічних факторів над економічними у прийнятті господарських рішень. Як результат, зростає увага до етичних проблем, пов'язаних з традиційними сільськогосподарськими практиками і доступом до основних продуктів харчування; набувають розвитку ініціативи протидії монопольним ефектам біотехнології, подібні до моделей боротьби з софтверними компаніями на основі відкриття вихідних кодів (зокрема надання вільного доступу до технологій трансформації і маркування селекції); поширюється використання гуманітарних та скорочується кількість ексклюзивних ліцензій на запатентовані винаходи; з'являються можливості видавати ліцензії на пільговій основі для користувачів, які працюють на благо бідних (програма Generation, США); запроваджуються соціальні пільги, винятки та обмеження у правах інтелектуальної власності в громадських інтересах (обов'язкове ліцензування, звільнення для досліджень тощо) [4];

4) уніфікація норм права інтелектуальної власності проти ригідності глобальної системи інтелектуальної власності. Протягом останніх років, внаслідок просування порядку денного інтелектуальної власності впливовими міжнародними організаціями, закріплюється тенденція до розширення глобальних рамок та інтернаціоналізації прав інтелектуальної власності, що знаходить прояв у процесах гармонізації законодавства [1]. Водночас, спостерігається недостатня гнучкість та складність адаптації базових вимог глобальних угод у сфері інтелектуальної власності до швидких змін міжнародного ландшафту прав інтелектуальної власності (необхідність одночасно працювати в рамках системи двосторонніх, регіональних і багатосто-

ронніх договорів [7]). Як наслідок, деякі міжнародні норми, з урахуванням особливостей політик продовольчої і біологічної безпеки та охорони здоров'я, виявляють себе недостатньо ефективними;

5) посилення відповідальності і контролю за порушеннями прав інтелектуальної власності проти прогресу «сірих» практик відтворення захищених сортів та біотехнологій. Спостерігається збільшення суспільних витрат, пов'язаних з системою захисту прав інтелектуальної власності, в тому числі відволікання інвестицій від питань стимулювання продуктивності до проблем забезпечення охорони, а також зростання судових витрат у випадках порушення виключних прав. Спрямування додаткових фінансових активів, проте, не призводить до очікуваного ефекту внаслідок розвитку та урізноманітнення витончених «сірих» (напівлегальних, прямо не заборонених законом, однак неетичних) практик використання або відтворення захищених сортів, винаходів тощо, створених з метою вийти із сфери впливу монополії права інтелектуальної власності (скринінг, зворотна інженерія, неофіційна дифузія насіння від фермера до фермера тощо) [4].

6) урізноманітнення діапазону інструментів регулювання прав інтелектуальної власності проти конкуренції режимів прав інтелектуальної власності в сільському господарстві. Ускладнення конструкції інструментарію в рамках систем прав інтелектуальної власності (патенти на винаходи і корисні моделі; сертифікати на сорти рослин; свідоцтва на товарні знаки і географічні вказівки; авторське право як обмеження доступу до сільськогосподарських наукових журналів, баз даних та програмного коду; торгові секрети тощо) супроводжується зростанням протиріч між окремими режимами (права селекціонерів та фермерів; несумісність патентного та авторського права з традиціями обміну старовинними сільськогосподарськими знаннями в

місцевих громадах та ін.) [4].

7) калібрування глобальної системи інтелектуальної власності на користь об'єднання зусиль і розвитку партнерства проти диференціації національних політик у питаннях біобезпеки та захисту прав інтелектуальної власності. Експерти вказують на ущільнення мережевих зв'язків та зростаючу інституціональну конвергенцію [2] в цілях об'єднання зусиль для забезпечення біотехнологічних досліджень внаслідок високої вартості виробництва біологічних і генетичних ресурсів (створення світових банків та колекцій мутантів, бактеріальних штучних хромосом і т.д.) [8]. Водночас, умови міжнародного співробітництва не завжди є однаково вигідними для всіх учасників, внаслідок розбіжностей потенціалів макросистем (різниця потужностей державного і приватного сектору [7]), що зумовлює диференціацію витрат (операційні і трансакційні витрати, пов'язані з виконанням місій [1]) та вигід щодо стратегічного використання прав інтелектуальної власності, особливо для країн, що розвиваються.

Відповідні суперечності є серйозними перепонами в питаннях розвитку агропродовольчих систем, що не можуть бути усунені за допомогою точкового централізованого втручання. В сучасних умовах глобальний конфлікт інтересів стейкхолдерів може бути розв'язаний на основі системної імплементації методик і практик публічного управління інтелектуальними правами.

Список використаних джерел:

1. Omamo S. & Naseem, A. (2005). Agricultural science and technology policy for growth and poverty reduction. International food policy research institute (IFPRI). International service for national agricultural research (ISNAR) division.

2. Gold, E. R., Herder, M., & Trommetter, M. (2007). The Role of Biotechnology Intellectual Property Rights in the

Bioeconomy of 2030. Report prepared for OECD International Futures Program. Paris, France: OECD.

3. Безмолитвенный А. С. (2010). Вопросы интеллектуальной собственности в академической среде. Социология власти, 1, 126–134.

4. Louwaars N. P. et al. (2005). Impacts of strengthened intellectual property rights regimes on the plant breeding industry in developing countries: a synthesis of five case studies. Wageningen.

5. Heller, M. A. & Eisenberg, R. S (1998). Can patents deter innovation? The anticommons in biomedical research. Science, 280 (5364), 698–701.

6. Cullet, Philippe (2003). Food Security and Intellectual Property Rights in Developing Countries. Geneva: IELRC.

7. Boettiger, S., Potter, R., & Kowalski, S. P. (2012). Managing Intellectual Property to Foster Agricultural Development.

8. Trommetter M. (2008). Intellectual Property Rights in Agricultural and Agro-food Biotechnologies to 2030. OECD International Futures Project on «The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda».